

HOLLANDA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ

tem sultanının isteği üzerine bir hacı adayının, 1667'de Bentemli bir prensin isteğiyle bazı hacı adaylarının şirket gemileriyle hacca gitmesine izin verildi; ancak 1689'da Mekke'den dönen üç Bugili hacı halk arasında karışıklıklara sebep olacağı gerekçesiyle ülkeye sokulmayarak Kaaps-tad'a sürgüne gönderildi. 1716'da ise genel vali C. van Swoll, on hacının ülkeye girmesine gözetim altında tutulmaları şartıyla izin verdi ve arkasından da şirket gemileriyle hacca gidişi tamamen yasakladı. Daha sonraki yıllarda ise bu yasak kısmen yumuşatılarak hacca gitmek isteyenlere yetkililerden özel izin alma zorunluluğu getirildi. 1803 yılından itibaren yerli halka kamu düzenini bozmamak şartıyla din hürriyeti verilmesi prensibinin benimsenmesine rağmen hacca getirilen kısıtlamalar ve Hollandalı sömürgecilerin hacı korkusu aynı yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

B. H. M. Vlekke, *Nusantara: A History of the East Indian Archipelago*, Cambridge 1945, s. 146-163; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, London 1955, s. 316-318, 497-503; K. Glammann, *Dutch-Asiatic Trade: 1620-1740*, The Hague 1958; W. F. Wertheim, *Indonesian Society in Transition*, The Hague 1964, s. 200-202; C. R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire: 1600-1800*, London 1965; a.m.f., *Jan Compagnie in War and Peace, 1602-1799: A Short History of the Dutch East-India Company*, Hong Kong 1980; M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, London 1981, s. 25-26, 74-75, 105-106; *Islam en Politiek in Indonesië* (ed. C. van Dijk), Muiderberg 1988, s. 11-20; W. J. A. Kernkamp, "Government and Islam in the Netherlands East Indies", *MW*, XXXV (1945), s. 6-29; K. H. D. Haley, "Dutch East India Company", *EBR*, VII, 793-794; Ian Brown, "Dutch East India Company", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, I, 406-407; İsmail Hakkı Göksoy, "Endonezya (sömürge dönemi)", *DİA*, XI, 204-205.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

HOPÇUZÂDE

MEHMED ŞÂKİR EFENDİ

(bk. MEHMED ŞÂKİR EFENDİ).

HORASAN

(خراسان)

Kuzeydoğu İran'da bir eyalet.

Horasan ismi Eski Farsça'da *hur* (güneş) ve *âsân* (*âyân* "gelen, doğan") kelimelerinden meydana gelmiştir ve "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamını taşımaktadır. İsim muhtemelen Sâsânîler zamanında ortaya çık-

mış ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horasan tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı idi. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş kesim İran'ın elindedir ve adı geçen iki devletle İran'ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirman, Belûcistan ve Sistan'la çevrilidir; idarî merkezi aynı zamanda dinî bir merkez olan Meşhed'dir ve eyalete (ustân) Meşhed, İsfereyîn, Bucnurd, Bircend, Tayyibat, Türbeticâm, Türbetihaydarî, Darrigaz, Sebzavâr, Şirvan, Tabes, Firdevs, Kâbnât, Kûcân, Kâşmir, Gunâbâd ve Nişâbur vilâyetleri (şehiristan) bağlıdır. Horasan eyaletinin 1996 sayımına göre nüfusu 6.047.661'dir.

Horasan'ı Grek coğrafyacıları İskender'in fetihleri sırasında tanımışlar ve Belh-Merv civarına Baktria (Baktriana), Herat taraflarına Aria, Nişâbur dolaylarına da Parthia adını vermişlerdi. Mes'ûdî'nin birinci iklim bölgesinde (*Mürûcû'z-zeheb*, I, 102), İbn Haldûn'un üçüncü iklim bölgesinin sekizinci bölümünde (*Mukaddime*, I, 306-308) ve Zekeriyâ el-Kazvî'nin dördüncü iklim bölgesinde (*Âşârû'l-bilâd*, s. 361-362) zikrettiği Horasan'ın sınırları, buranın idarî bakımdan büyüüp küçülmesiyle ilgili olarak tarih boyunca çeşitli farklılıklar göstermiştir; bu sebeple zaman içinde değişen siyasî sınırlarla coğrafi sınırlar ayrı mütalaa edilmelidir. İslâm coğrafyacılarına göre genellikle Horasan doğudan Huttel (Tacikistan'da Kul'ab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sistan); güneyden Deştîlût ve Kirman ile Rey arasındaki Fars toprakları; batıdan Deştikevîr'in batı kısmı ve Taberistan ile Cürcân; kuzeyden de Türkmenistan'ın bir bölümü, Hârizm ve Mâverâünnehir tarafından çevrilmiş geniş bir alandır (İbn Havkal, s. 426; Yâkût, II, 350). Ayrıca bu geniş alan "ümmühât" denilen Nişâbur, Merv, Belh ve Herat merkezleri etrafında yer alan dört büyük bölge olarak da tasvir edilir (İbn Havkal, s. 430; Yâkût, II, 351; *Hudûdü'l-âlem*, s. 325). Tâhirîler zamanına kadar bölgenin idarî merkezi Makdisî'nin "Horasan'ın ümmü'l-kurâsı" dediği Merv idi (*Ahşenü't-tekâsim*, s. 298-299).

Horasan'ın kuzeyi dağlıktır; dağlar, güneydoğu istikametinde ve iki silsile halinde Kuzey Afganistan'daki Benditürkis-

tan, Sefîdkûh ve Hindukuş dağlarına ulaşır. Bu silsilelerin Türkmenistan çölleri boyunca devam edeni Küpet, Gülistan, Karadağ ve Hezarmescid, Elburz sıradağlarının uzantısı olanı ise Şahcihan, Aladağ ve Kûhibinâlûd kütlelerinden meydana gelir. Yükseklikleri yer yer 3000 metreyi aşan bu iki silsile arasında yüksekliği 1350 metreye varan bir yayla vardır; yaylanın batısında Etrek ve Cürcân, doğusunda Keşfirûd nehirleri akar. Dağlık bölgenin güneyinde, batıda Irâk-ı Acem'e kadar giden Deştikevîr adındaki tuz çölü uzanır. Bu çölün Tahran'ın güneyine rastlayan kesiminde Nemek gölü bulunmaktadır. Deştikevîr çeşitli kum oluşumları ile batıdan Horasan'a girişi engeller. Bu çölün güneyinde yükselen bir sıra tepe onu daha güneydeki Deştîlût'tan ayırır. Burada da çöller ve Nemekzâr gibi tuz havzalarına rastlanır. Kuzeyde geniş ve birbirine bitişik, güneyde küçük ve birbirine bağlantısı olmayan birçok vaha vardır. Bu kapalı havzaların ortasında Kûhistan eyaletini teşkil eden Kâin ve Bircend bölgeleri yer alır.

Kara iklimi özellikleri gösteren Horasan'da genel olarak su çok kıttır. Yalnız kuzeyde sürekli esen nemli rüzgârlar sebebiyle dağlara önemli miktarda yağmur düşer. Deştîlût ve Deştikevîr'de çöl iklimi hâkimdir; buralarda ve yakınlarında gündüzleri ısı çok yüksektir. Bölgenin en önemli iki nehri, kuzeydeki dağlardan çıkıp Hazar denizine dökülen Etrek ve Cürcân'dır. Mureh, Rûdişûr, Herirûd ve Keşfirûd düzenli bir rejime sahip olmayan, çöllerle tuzlu bataklıklarda kaybolan önemsiz nehirlerdir ve sularının tuzluluğundan dolayı sulamada kullanılmazlar. Çöllerle bataklıkların çevresi tarıma elverişli değildir. Kuzeyde nisbeten düzenli bir yağış rejiminin bulunması, buradaki vadi ve yamaçlarda tarım yapılmasına ve hayvancılığa imkân vermektedir. Dağlara düşen yağmur suları, yer altı su sistemleriyle fazla kayba uğramadan dağ eteklerindeki alüvyonlu ovalarda yer alan tarım alanlarına ulaştırılır; ayrıca kuyulardan da büyük ölçüde faydalanılır. Bu topraklarda buğday, pirinç, safran, tütün, yer fıstığı, pamuk ve meyve yetiştirilir; bir miktar da ipek üretilir. Göçebeler koyun, keçi, deve ve at beslerler; yün ve kılalar halı, kilim ve şal imalinde kullanılır.

Klasik İslâm kaynaklarında Horasan'da imal edilen kâğıt, dokuma ve çömlek kadar bölgede çıkarılan bazı madenlere de dikkat çekilir. *Hudûdü'l-âlem* müellifi

ve Makdisî burada çıkarılan altın, gümüş, demir, firuze ve nefitten söz ederler (*Ahşenü't-tekâşim*, s. 303). Bugün Horasan'ın en önemli toprak altı zenginliği zümrüt ve diğer kıymetli taşlarla birlikte Nişâbur yakınlarında çıkarılan firuzedir; ayrıca demir, bakır, kurşun, antimon, kömür ve mermer ocakları vardır. Bölgenin en önemli ihraç maddelerini firuze, zamk, yün, kıl, deri, halı ve pamuklu dokuma teşkil eder.

Horasan, göç ve istilâ yolları üzerindeki bir kavşak noktasında bulunduğundan değişik ırklardan meydana gelen bir nüfusa sahiptir. Burası aynı zamanda çok eski yerleşim alanlarına ve medenî gelişmelere sahne olmuştur. Hindistan ve İran'a yayılan Hint-Avrupa kökenli Ârî ırkın ortaya çıktığı yer Horasan'dır. Hunlar'a ve Göktürkler'e bağlı çeşitli Türk boyları, Araplar ve Cengiz istilâsından sonra Moğollar da Horasan'a yerleşen unsurlar arasındadır. Buradaki ilk müslümanlar, genel olarak Irak şehirlerinden ve özellikle Basra'dan bölgeyi fethetmek üzere yollanan Arap askerleriydi. Muâviye iktidarı ele geçirince, daha önce Hz. Osman'ın ve bir ara Hz. Ali'nin sevkettiği askerlerin uzun zaman evlerinden ve ailelerinden ayrı kalmaları dolayısıyla huzursuzluk çıkarabileceklerini düşünerek Horasan'da kamplar kurulmasına karar vermiş ve eski askerlerin eşlerinden başka bölgeye yeniden aileleriyle birlikte çok sayıda asker ve göçmen göndermiştir. Merkezî şehirlerde ve stratejik kalelerde bulunan terk edilmiş evlere veya kendileri için kurulan mahallelere, kamplara yerleştirilen bu insanların büyük bir çoğunluğu yine Irak'tan geliyordu. Aynı zamanda devletin seçtikleri dışında bazı kabileler ve fertler de bu göçe katılmışlardı ki bunlar bir bakıma servet peşinde koşan maceraperestlerdi. Doğu bölgelerine, özellikle de Horasan'a göç eden kabile unsurlarının asıl kaynağını Arap yarımadası oluşturuyor ve çeşitli kabileler izin almaya gerek duymaksızın Basra körfezini geçerek doğuya ulaşıyorlardı. Dolayısıyla Horasan'daki Arap nüfusu hakkında divan listelerine dayanılarak yapılan değerlendirmeler güvenilir değildir. O zamanlarda bölgede mevcut olan Araplar'ın sayısı tahminlerden çok daha fazladır.

Horasan'daki yerleşim hususunda "kariye" (çoğulu kurâ) meselesi de önemlidir. Kaynaklar Araplar'ın ellerindeki karyelerin bazılarının isimlerini zikrederler. Modern araştırmacılardan bazıları, kurâ ge-

lirlerinin sadece Arap askerleri arasında bir kısım gruplara verildiğini ve buraların o dönemdeki kabile farklılıklarına dayanan yerleşim alanları olduğunu, bazıları ise birtakım önemli askerlere verilmiş özel arazi olduğunu ve içlerinde onların kölelerinin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Aslında karyeler özel araziler veya bölgenin valisi tarafından bazı cesur askerlere yahut yararlık gösteren memurlara verilmiş çiftliklerdir. Bunun en açık örneği, Kuteybe'nin kardeşi Sâlih b. Müslim'in kendi kumandası altında cesaretle savaştan Nasr b. Seyyâr'a verdiği karyedir. Bir kısmının elinde birden fazla karye bulunduğu da bilinmektedir; meselâ Süleyman b. Kesîr el-Huzâî'nin iki karyesi vardı. Arap toplumunun kabilevi yapısından dolayı verilen arazilerin tek bir bölgede toplanmasına çalışılırdı.

İslâm coğrafyacıları Horasan halkının mütenasip vücuda sahip, zekî, çalışkan, güzel ahlâk sahibi, cömert, cesur, hak ve adalet peşinde koşan, terbiyeli, nazik ve en önemlisi de din ile ilme düşkün insanlar olduğunu bildirirler (Makdisî, s. 298, 301, 336; Yâkût, II, 353-354).

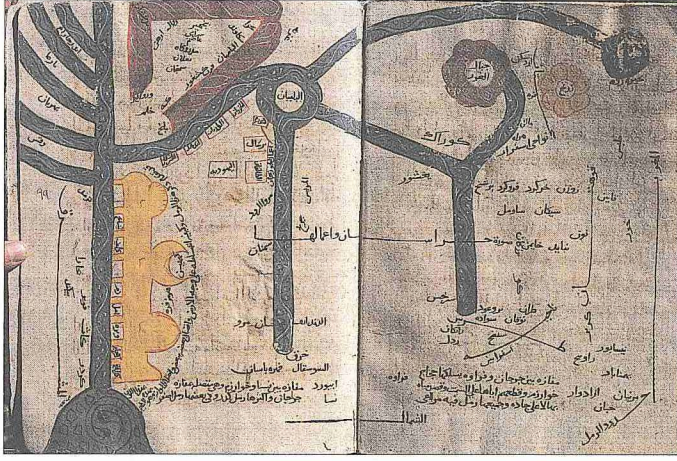
Günümüzde halk genelde yerleşik nüfus ve göçebeler olarak ikiye ayrılır. Kuzeybatıda Göklen ve Yamut Türkmenleri, Bucnurd ve Kuçan çevresinde Kürtler, Meşhed'in güneydoğusunda Cemşîdiler, güneybatıda Haydarîler, güneydoğuda da Belûciler çoğunluktadır; bölgede Hezâreler'e de rastlanır. İran, Arap ve Türk asıllı hükümdarların kuzeydoğu sınırlarını savunmak için özel birlikler kurarak Horasan'a yerleştirmeleri ve son zamanlarda İran şahlarının politik sebeplerle Lûrîler gibi bazı grupları buraya iskân etmeleri etnik yapıdaki karışıklığı daha da arttırmıştır; şehirlerde yahudilerle Çingeneler de vardır.

Etnik yapıdaki karışıklık Horasan'da farklı dillerin konuşulmasına sebep olmuştur; X. yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe yaygındı. Makdisî, bölgedeki şehir halklarının Farsça'yı kullanım biçimi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Nişâbur, Tûs, Nesâ, Büst ve Belh halkı Heratlılar'dan daha fasih konuşuyordu (*Ahşenü't-tekâşim*, s. 334-335).

Horasan, İran ve Orta Asya arasında sınır bölgesi olması dolayısıyla tarihte çeşitli devletlerin idaresi altına girmiştir. Ahamenî (Pers) İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde iken milâttan önce 330'da İran'la birlikte İskender tarafından Merv'e kadar ele geçirildi. Tarihî kaynaklarda bazı Horasan şehirlerinin onun tarafın-

dan kurulduğu söylenir. Milâttan önce I. yüzyılın başlarından itibaren bölge Sakalar (Doğu İskitleri), Kuşanlar ve Parthlar'ın mücadelelerine sahne oldu ve sonuçta Sakalar'la Arsakiler (Parth) arasında paylaşıldı. 224'ten sonra Arsakiler'i yıkarak Sâsânî İmparatorluğu'nu kuran I. Erdeşîr'in eline geçti. Bu devirde Horasan'ın doğusundaki topraklar Eftalitler'in (Akhunlar, Hayâtıla) idaresinde bulunuyordu. Belâzürî'nin, Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in fetihleri sırasında Herat, Bâdgîs ve Büşenc'e hâkim olduğunu haber verdiği "azîmü'l-Herât" da (*Fütûh*, s. 588) muhtemelen bir Eftalit hükümdarı idi. Sâsânîler'in dört eyaletinden biri olan Horasan Fâyâyâb, Buhara, Bâverd ve Garcistan bölgelerinden meydana geliyor ve bir vali tarafından yönetiliyordu (Ya'kûbî, *Târîh*, I, 176).

Kâdisiye Savaşı'ndan sonra Hz. Ömer'in Basra'dan gönderdiği kuvvetler, Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'nin emrinde Horasan'ın kapısı denilen Tabeseyn'e kadar ilerledi. Belâzürî, Tabeseyn halkının 60 veya 70.000 dirhem ödemek suretiyle Hz. Ömer'le anlaşma yaptıklarını bildirmektedir (*Fütûh*, s. 584-585). Horasan'a sürekli ve etkili akınlar Hz. Osman devrinde başladı. Yeni halifenin Basra valisi tayin ettiği Abdullah b. Âmir yerine Ziyâd b. Ebîh'i vekil bırakarak doğuya doğru yürüdü (*a.g.e.*, s. 585); 31 (652) yılında kumandanlarından Ahnef b. Kays, Kirman ve Tabeseyn yolu ile girdiği Horasan'da Toharistan'a kadar uzanan toprakları zaptederken kendisi de Nişâbur'u ele geçirdi ve bu şehirde Horasan'ın ilk mescidini yaptırdı. Abdullah b. Âmir ve Ahnef b. Kays'ın hoşgörülü tutumları, Horasan'ın diğer şehirlerdeki Sâsânî valilerinin ve mahallî hükümdarların İslâm hâkimiyetini kabul etmelerine sebep oldu. Ahnef b. Kays ve Abdullah b. Âmir'in gayretleriyle Horasan süratle fethedilmiş ve Makdisî'ye göre halkı da aynı süratle müslüman olmuştur (*Ahşenü't-tekâşim*, s. 293). Hz. Ali döneminde çıkan iç karışıklıklar sebebiyle devletin Horasan üzerindeki hâkimiyeti azalınca bölge halkı sık sık merkezî idareye karşı ayaklanmaya başladı. Sonunda komşuları olan Türkler, Soğdlular ve hatta Çinliler'den yardım alan isyancılar Nişâbur'dan müslümanları çıkardılar. Hz. Ali Ca'de b. Hübeyle el-Mahzûmî'yi oraya gönderdiyse de başarı kazanılamadı ve bu durum Hz. Ali'nin şahadetine kadar devam etti (Belâzürî, s. 593-594; Taberî, V, 64; Nüveyrî, XIX, 272).

İbn Havkal'ın
el-Mesâlik
ve'l-memâlik
adlı eserinde
Horasan
bölgesini
gösteren
harita
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 2934,
vr. 98^b-99^a)

Muâviye iktidara gelir gelmez Abdulah b. Âmir'i tekrar Basra ve Horasan valiliğine tayin etti. Onun 43'te (663) bölgede kontrolü sağlamak için gönderdiği Abdurrahman b. Semüre ile Kays b. Heysem es-Sülemî Belh ve Kâbil'i yeniden ele geçirdiler (Belâzûrî, s. 575-576; Taberî, V, 170, 172). Ziyâd b. Ebîh'in 45'te (665) Basra valiliğine getirilmesinden sonra Horasan ve Sistan'a yapılan askerî harekât planlı bir şekle sokuldu ve kısa süre sonra müslümanlar bölgedeki hâkimiyetlerini yeniden güçlendirdiler. Fakat yine de zaman zaman ayaklanmalar oluyor ve bazı Horasan şehirleri müslümanların hâkimiyetinden çıkıyordu. 51'de (671) Ziyâd'ın kumandanları Rebî' b. Ziyâd ve oğlu Abdullah Belh'i tekrar zaptettiler (Taberî, V, 285-286). Selm b. Ziyâd'ın valiliğinden sonra Horasan bölgesi Emevî muhalifi Abdullah b. Hâzim'in kontrolüne geçtiyse de yardımcısı Bukeyr b. Vessâc'ın (Vişâh) ihaneti üzerine hâkimiyet yeniden sağlandı (73/692).

Emevî hâkimiyeti boyunca geniş Horasan ve Sistan eyaletlerinin idaresi öncelikle Basra valilerine bırakılmıştı ve yöneticileri genellikle Temîm ve Bekr'e mensup Kaysîler'den meydana gelen Basra askerleri arasından seçiliyordu. Mühelb b. Ebû Süf're'den sonra iki oğlu Yezîd ile Mufaddal da Horasan valiliğinde bulunmuştu (Belâzûrî, s. 607; Taberî, VI, 320-355). Müslümanların bölgedeki bu faaliyetlerine rağmen Eftalitler'in süregelen Horasan üzerindeki tehdidi, ancak vali Kuteybe b. Müslim'in Horasanlılar'dan oluşturduğu askerî birlikle 91 (710) yılında Bâdgîs Tarhanı Nîzek'i esir edip öldürmesi ve Tohâristan yabgusunu rehlin alması ile sona erdi (Taberî, VI, 454 vd.). Kuteybe'nin Baykent, Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmesinden sonra Horasan doğudan gelen tehditlerden bir öl-

çüde kurtuldu. Bu devirde müslümanlar Merv'i askerî üs yaptılar. Kuteybe'nin öldürülmesinden sonra Türgiş Kağanı Sulu Han, Horasan ve İran içlerine kadar akınlara başladı. Yirmi yıl kadar süren bu akınlara Horasan valiliğine getirilen Esed b. Abdullah el-Kasrî, idare merkezini Merv'den Belh'e taşıdıktan sonra Türk hakanını ağır bir yenilgiye uğratarak son verdi (118/736). Onun yerini alan Boğa Tarhan ise Emevîler'in son Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr tarafından önce esir alındı, sonra idam edilerek müslümanların hâkimiyeti Fergana'ya kadar genişletildi.

Müslümanların Horasan'daki hâkimiyetlerini dış tehditlerden çok, buraya yerleşmiş Yemenliler'i temsil eden Ezdliler ile Kuzey Arapları'nı temsil eden Temîm ve Abdülkays arasındaki ihtilâf ve mücadeleler tehlikeye sokuyordu (Ya'kûbî, II, 333; Mes'ûdî, III, 354-355). Bu durum, Emevî halifelerinin hâkimiyetini zaafa uğrattığı gibi müslümanların Mâverâünnehir'deki kontrollerini de aksattı ve kısa sürede Horasan Emevî aleyhtarı faaliyetlerin merkezi haline geldi. Merv'de bulunan Abbâsî ailesi mensupları ve diğer muhalifler ihtilâl hareketinin organizasyonunda önemli bir rol oynadılar. Süleyman b. Kesîr el-Huzâî ve adamları, daha 111 (729) yılında Horasan'a gelerek Emevîler aleyhinde propagandaya ve halkı Benî Hâşim'e biata davet etmeye başlamışlardı (Ya'kûbî, II, 319 vd.; Taberî, VII, 353 vd.; Mes'ûdî, III, 355). Bu faaliyetlerin farkına varan Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr'ın merkezi Belh'ten Merv'e taşıması, yönetimden memnun olmayan Hâris b. Süreyc ve ihtilâlcilerle ilgilenmesi durumu değiştirmede. Hareketi büyük bir maharetle organize eden Ebû Müslim-i Horasânî ihtilâlin liderliğini ele alarak Merv'e yerleşti ve faaliyetlerini burada sürdürmeye başladı (128/746). Nasr

130 (748) yılında ihtilâlciler karşısında tutunamadı ve batıya çekilmek zorunda kaldı; Ebû Müslim de Horasan'a tamamen hâkim oldu (Taberî, VII, 377-379; Mes'ûdî, III, 357-358). Horasan'daki bu gelişmeler sırasında ayaklanmaya dinî bir muhteva kazandırmak için, "Horasan yığit yatağıdır; Allah bir kavme gazap edince, üzerlerine Horasanlılar'ı gönderir"; "Câhiliye ve İslâm döneminde Horasan'dan hiçbir ordu çıkmamıştır ki zafere ulaşmadan geri dönmüş olsun"; "Horasan tarafından kara bayraklar görüldüğü zaman onları karşılamaya gidiniz, zira bunların içinde mehdî vardır" gibi hadisler uydurulmuş, hatta Ebû Müslim'in mehdî olduğu inancı yayılmaya çalışılmıştır. Muhtemelen Emevî taraftarları da, "Deccâl doğudan, Horasan denilen bir yerden çıkacak ve yüzleri çekiçle dövülmüş kalkan gibi olan bir kavim ona uyacaktır" gibi hadisleri uydurmuşlardır (Yâkût, II, 351-353; ayrıca bk. Kandemir, s. 37, 38, 43, 46, 47, 174).

Emevîler'in takip ettiği siyaset bölgedeki mevâfîyi, özellikle İranlı müslümanları iktidardan soğutmuştu. Bunlardan müslüman oldukları halde cizye alındığı (Belâzûrî, s. 622, 625; Ya'kûbî, II, 302; Taberî, VII, 559) ve yılda iki defa tekrarlandığı için çeşitli isyanlar çıkmıştı (Makdisî, s. 295). Bu gayri memnun kitlelerin liderleri Abbâsî propagandasını benimsemiş ve sürüp giden Ezd-Mudar çekişmesini de Emevî iktidarına son vermek için ustalıkla kullanmışlardı. Ebû Müslim 129'da (747), Yemenli Ezdliler'in başında eyaletin merkezi Merv'e girdiği zaman etrafında müslüman Araplar'dan çok İranlı köylüler ve diğer mevâfî vardı (Taberî, VII, 353 vd.). İlk Abbâsî halifeleri Horasanlılar'ı kendilerine verdikleri destek sebebiyle taraftarları ve yardımcıları olarak korudular (Makdisî, s. 293); onlara yeni rejimin temel dayanağını meydana getirdikleri için III. (IX.) yüzyılın ortalarına kadar hilâfet ordusunda ve saray hizmetlerinde yer verdiler. Bermekî ailesi de bu dönemde Belh'ten göç etmişti. Şehzadeliğinde Horasan valisi olan Me'mûn'un, kardeşi Emîn'e karşı mücadelesi ve hilâfeti ele geçirmesi de (198/813) Horasanlılar'ın sayesinde gerçekleşmiş ve Me'mûn iki yıl süreyle devleti Merv'den yönetmişti.

207 (822) yılında, Me'mûn'un hilâfete gelişinde büyük yardımını gördüğü için Horasan valiliğine tayin ettiği Tâhir b. Hüseyin bağımsızlığını ilân etti. Her ne kadar Abbâsî halifeleri onu ve oğullarını

Horasan'da dokunmuş X. yüzyıla ait ipek kumaş parçası
(Paris Louvre Müzesi, nr. 7502)

kendilerine bağlı valiler gibi görmeyi sürdürmüşlerse de Tâhirîler denilen bu sülâle Horasan'ı yarım yüzyıldan fazla bir müddet müstakil bir devlet olarak yönetmiştir. Bölge, Ya'küb b. Leys'in 259 (873) yılında Tâhirîler'in başşehri Nîşâbur'a girmesiyle Saffârîler'in, Sâmânî emîri İsmâil b. Ahmed'in 287'de (900) Amr b. Leys'i yenmesiyle de Sâmânîler'in yönetimine geçti ve uzun bir süre siyasî istikrara ve iktisadî refaha sahne oldu.

Tâhirîler Horasan'ın refah seviyesini yükseltmek için büyük bir gayret göstermişlerdir. Abdullah b. Tâhir'in su hakları ve bölgenin sulama sistemine dair bir kitap yazdırması bu gayretin delilidir. *Kitâbü'l-Kuniy* adındaki bu eser, Gazneli tarihçi Gerdîzî'ye göre iki asır sonra dahi kullanılmaktaydı. Coğrafi konum itibarıyla gelişen transit ticaret de bölgeye önemli bir gelir sağlıyordu. Makdisî'nin verdiği bilgiler bu durumun Sâmânîler devrinde de sürdüğünü göstermektedir. Ona göre Horasan X. yüzyılda gelişmiş bir iktisadî yapıya sahipti. Nîşâbur, Nesâ, Ebîverd, Tûs, Herat, Merv her türlü dokuma ve ipek üretiminin merkeziydi. Debûsiye ile Vezâr'da dokunan ve "vezârîye" denilen elbiseler Bağdat'ta Horasan dîbâsı adıyla şöret yapmıştı. Keçe, kilim ve halı imalâtı gelişmişti. Nesâ ve Ebîverd'in tilki kürkleri meşhurdur. Garcüşşâr ve Tûs'ta altın, Tûs ve Fergana'da gümüş, Belh'te kükürt ve kurşun çıkarılıyordu. Tirmiz ve Belh'in sabunu her tarafa yayılmıştı. Serahs ve Merv'de hububat üretimi yapılmıyordu. Nesâ, Ebîverd, Merv, Belh çevreleri susam, pirinç, ceviz, badem, zeytin, nar, çekirdeksiz üzüm, kavun, karpuz, fıstık vb. yetiştirilen başlıca yerlerdi. Hayvancılık gelişmişti; göçebeler koyun ve sığır besliyorlardı. Süt, peynir ve yağ boldu. Fergana ve Hârizm bölgeleri gibi Horasan da Türk köle ve

câriyelerinin getirildiği bir yerdi. Bu iktisadî gelişme, Horasan'dan toplanan vergilerin 40 milyon dirhemin üstüne çıkmasına sebep olmuştur ki bu meblağ Irak'ın haracı ile birlikte Abbâsîler'in bütün gelirlerinin yarısına tekabül ediyordu (C. Zeydân, II, 127). Bağdat'ta yalnız Horasan mallarının satıldığı bir çarşı bulunuyordu. Gerek Tâhirîler gerek Sâmânîler devrinde bölgenin kültür seviyesi yükselmiş, ilmî ve edebî hayatta canlanma görülmüştü (İbn Havkal, s. 434, 436, 453; Makdisî, s. 323-340).

X. yüzyılın sonlarına doğru Horasan Gazneliler'in eline geçti ve 427'de (1036) Selçuklular'ın Ceyhun'u aşarak buraya girmesine kadar onların hâkimiyetinde kaldı. Horasan'ın zenginliği, Gazneliler'in fetih faaliyetleri için önemli bir kaynak oluşturmıştı. Fakat alınan ölçsüz vergiler ve peş peşe gelen kıtlık yılları Gazneli yönetimini halkın gözünde sevimsiz hâle getirdi. Bundan dolayı 428'den (1037) sonra Nîşâbur ve diğer bazı şehirlerde Selçuklu idaresinin tercih edildiği görülür. Dandanakan Savaşı'nın (431/1040) ardından Horasan bütünyle bir Selçuklu toprağı haline geldi ve 100 yıldan uzun bir süre devletin en önemli eyaleti olarak barış ve sükûn içinde yaşadı. Önce Çağrı Bey'in, daha sonra Alparslan ve Melikşah'ın yönetiminde kalan bölge, Merv'i başşehir seçen Sencer'in altmış yıl süren idaresinde de refah düzeyini korudu. Fakat bu durum onun saltanatının son yıllarında değişti. Doğudan gelen kalabalık Oğuz göçerlerinin (Türkmenler) uygun otlaklara sahip olan Horasan bölgesine yerleşmeleri ve merkezî yönetimle ters düşmeleri 548'de (1153) bir savaşla sonuçlandı ve yenilen sultan üç yıl boyunca Oğuzlar'ın elinde esir kaldı.

Sencer'in ölümünden (552/1157) sonra Oğuzlar'ın Horasan'daki tahribatı devam etti; bu sırada bir kısım topraklar, Sencer'in kumandanlarından olup Oğuzlar'ın emîr kabul ettikleri Müeyyed Ayaba'nın eline geçti. Ardından bölgeyi Gurlular zaptettiler ve özellikle Herat'a önem verdiler. Gurlular'ın zayıflamasından sonra Hârizmşahlar bölgeyi ele geçirdiler. 617'de (1220) bütün Doğu İslâm âlemini tehdit eden Cengiz istilâsına ilk mâruz kalan yerlerden biri Horasan oldu. Moğollar'ın eline düşen şehirler yağmaya uğradı; özellikle Merv ve Nîşâbur gibi istilâcılara karşı direnen şehirlerde katliam ve tahribat korkunç boyutlara ulaştı (İbnü'l-Esir, XII, 390-393; Atâ Melik Cüveynî [trc. Boyle], I, 163-164). Bu istilâ hare-

keti halkın göç etmesine, nüfusun iyice azalmasına ve bütün üretim mekanizmasının bozulmasına, konulan keyfi ve yüksek vergiler de geriye kalan halkın daha fazla fakirleşmesine yol açtı. Ayrıca istilânın bölgeye sürdüğü yeni göçebelerle katliamdan kurtulan yerli halk arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar içtimâî huzursuzluklara sebep oldu. Cengiz bir süre Horasan şehirlerinin imarına izin vermedi. Onun ölümünden sonra Horasan, hânedan mensuplarının ortak malı kabul edilen bir emirlik haline getirildi. Önceleri bölgenin hâkimi bizzat büyük hakan tarafından tayin ediliyordu; İlhanlılar'ın kuruluşundan (654/1256) sonra onların yönetimine bırakıldı. Bölge bu dönemde iç işleri ve malî bakımdan özel bir konuma sahipti. Horasan'ı idare etmek üzere hânedandan biri, çok defa da ilhanın tahta geçecek oğlu görevlendiriliyordu. İlhanlılar'ın başşehirlerini Batı İran-Azerbaycan topraklarına taşımaları ilim, sanat, edebiyat ve siyaset merkezlerinin Horasan'dan Batı'ya intikal etmesi ve Horasan'ın ekonomik ve kültürel üstünlüğünü kaybetmesi sonucunu doğurdu. Bunun yanında bölge İlhanlı-Çağatay mücadelesine sahne oldu ve bu durumdan ancak İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden (736/1335) sonra kurtulabildi.

Ebû Said ölünce Herat ve çevresi, İlhanlılar'ın vasalı olan ve 791'de (1389) Timur tarafından yıkılan Kertler'in yönetiminde kaldı. Aynı dönemde Batı Horasan, Beyhak'ta kurulan ve yine Timur tarafından ortadan kaldırılan Serbedâiler'in hükmündeydi. Horasan'a yeniden toparlanma imkânı veren Timur'un, oğlu Şâhruh'u 799'da (1397) buraya vali tayin etmesi ve onun hükümdar olduktan sonra da 850'de (1447) ölümüne kadar burada (Herat) oturması bölgeyi istikrara kavuşturdu. Şâhruh Herat ve Merv gibi şehirleri yeniden inşa ettirdi. Bu dönemde iktisadî hayatta önemli gelişmeler oldu ve refah seviyesi iyice yükseldi. Özellikle Hüseyin Baykara zamanında Herat, politik istikrarın ve parlak bir kültür ve sanat hayatının merkezi haline geldi. Buradaki halen mevcut mimari eserleri ve "Herat ekolü" denilen tarzdaki eşsiz minyatür, tezhip, hat ve cilt örnekleri bu parlak döneme aittir.

X. (XVI.) yüzyıl başlarında Horasan yeni gelişmelere sahne oldu. Bölge toprakları önce Şeybânî Han'a bağlı Özbek göçebeleri tarafından işgal edildi. Bu sırada İran'da Safevî Devleti kurulmuş ve sınır

larını doğuya doğru genişletme çabasına girmişti. Şah İsmâil 916'da (1510) Şeybânî Han'ı öldürdü ve Horasan'ı ele geçirdi. Ancak Özbekler'le Safevîler arasında ki mücadele devam etti; bazı sınır şehirleri iki güç arasında devamlı şekilde el değiştirdi.

Safevîler, özellikle I. Abbas döneminde Şiiliğin yayılması için büyük gayret gösterdiler. Osmanlılar'la olan münasebetler bir Şîi-Sünnî mücadelesi haline gelince Şah Abbas, onların idaresi altında bulunan Kerbelâ ve Necef gibi kutsal sayılan yerlere Şîîler'in ziyaret maksadıyla girmelerini önlemek için Horasan'da İmam Ali er-Rızâ'nın türbesini ön plana çıkararak Meşhed'i başlıca ziyaret merkezlerinden biri haline getirdi. Hz. Ali'nin kabrinin bulunduğu inanan Belh yakınındaki Mezârîşerîf'e de önem verildi. XII. (XVIII.) yüzyılda Horasan yoğun kabile mücadelelerine sahne oldu. 1739'da Hîve Hanı İlbars Han'ın Horasan'ı yağmalamasının ardından ertesi yıl Hîve'yi işgal eden Nâdir Şah Meşhed'i merkez edinenek Horasan'ı elde tutmaya çalıştı ve bu maksatla bölgeye yeni Şîî göçebeler yerleştirdi.

Nâdir Şah'ın ölümünden (1160/1747) sonra Belh, Herat, Meşhed ve Nişâbur Afganlı Ahmed Şah Abdalî'nin kontrolüne geçti (1163/1750). Ancak Kaçar sülâlesi 1193'te (1779) iktidarı ele aldıktan sonra Horasan üzerinde yeniden kontrol sağladı. Fakat İran'ın Herat için XIX. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan Afgan emîrlerine karşı verdiği mücadele, bu ülkenin Afgan topraklarına doğru genişlemesini istemeyen İngiltere'nin müdahalesine yol açtı. Bu müdahale sonucu 1857'de bir anlaşma yapıldı ve İran taleplerinden vazgeçerek Herat'tan çekildi. 1872'de de İngiliz-Afgan-İran sınır komisyonu tarafından İran-Afganistan sınırı çizildi. Böylece İran'ın ertesi yıl Hîve'yi ve 1884'te Merv'i ele geçirerek harabeye çeviren Ruslar'a karşı müdahale imkânı kalmamış oluyordu. İran-Afganistan arasındaki sınır tartışmaları, güneyde Sistan'ın sınır kabul edildiği 1934-1935'teki nihai çözüme kadar devam etti.

Özellikle Yahudilik, Nestûrlilik, Ortodoks-luk, Zerdüştilik, Maniheizm, Budizm, Şamanizm gibi din ve mezheplerin yayılıp geliştiği Horasan'ın tarihte İslâm mezhep ve tarikatları açısından önemli bir yeri vardır. Kaynakların verdiği bilgilere göre bölgede Emevîler ve Abbâsîler döneminde başta Hâricîler olmak üzere Mürcie, Şîa, Mu'tezile ve Kerrâmiyye gibi

çeşitli mezhepler faaliyet göstermiştir. Burada Hâricîlik Nâfi' b. Ezrak'ın Basra'dan Ahvaz'a çekilmesiyle başlamış, onun öldürülmesinden sonra Ubeydullah b. Meymûn et-Temîmî ve arkasından Katarî b. Fücâe gibi şahıslarla devam etmiştir. Emevîler döneminde Hâricîler'in daha çok Necedât ve Seâlibe, Abbâsîler döneminde ise Acârîde kolları bölgede etkili olmuş ve çeşitli isyanlar çıkarmışlardır.

Bölgedeki Şîîler'in faaliyetleri, özellikle Zeydiyye fırkası mensuplarının Emevî zulmünden buraya kaçması ile başlamış ve çeşitli yerleşim merkezlerinde taraftar toplamıştır. Ebû Müslim'in liderliğindeki Abbâsî davetine kısmen destek veren Şîîler Abbâsîler'in iş başına gelmesinden sonra tasfiye edilmişler, Halife Me'mûn'un sekizinci imam sayılan Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmesiyle tekrar güç kazanmışlardır. Aşûrî fırkalardan İsmâiliyye'nin faaliyetleri ise III. (IX.) yüzyılın ortalarından itibaren Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh'ın bölgeye gönderdiği dâilerle başlamış ve gizli biçimde yürütülen propagandalarla mezhep belli ölçüde yayılma imkânı bulmuştur.

Mu'tezile mezhebinin kurucusu Vâsıl b. Atâ yetiştirdiği talebelerden Hafs b. Sâlim'i görüşlerini yaymak üzere bölgeye göndermiş, ancak Hafs bazı faaliyetlerde bulunmuşsa da yeterince başarılı olamamıştır. Mezhebin bölgedeki asıl faaliyetleri Me'mûn döneminde başlamış, onun hocası kabul edilen Sümâme b. Eşres çeşitli çalışmalar yürütmüştür. IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar bölgede yetişmiş en büyük Mu'tezilî âlimi Ebû'l-Kâsım el-Kâ'bî olmuş, Büveyhîler döneminde ise Mu'tezilîler'in fikirlerini benimseyenler nisbeten artmıştır.

İman - amel münasebeti konusunda Hâricîler'den, imâmet hususunda Şîa'dan, büyük günah işleyenlerin durumu hakkında da Mu'tezile'den ayrılıp fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman anlayışı geliştiren Mürcie aynı zamanda yeni fethedilen bölgelerde ortaya çıkan siyasî, içtimai ve iktisadî problemlere çözüm üretmeye çalıştığı için Mâverâünnehir'le birlikte Horasan'da kolaylıkla yayılmış, hatta bölgenin İslâmlaşmasında başlıca faktörlerden biri olmuştur. Mürcie mevcut siyasî iktidarı devirmeyi hedeflemediği için Emevîler, sonra da Abbâsîler'in hâkim dönemlerinde güçlenmeye devam etmiş ve Abbâsîler'in ilk yıllarında Belh, Tâhirîler döneminde Nişâbur,

Rey ve Herat bir bakıma Mürcie'nin merkezleri haline gelmiştir. Büyük fakih ve aynı zamanda Sünnî kelâm ekolünün kurucusu sayılan Ebû Hanîfe'nin "re'y ehli" diye bilinen talebeleri, başka bölgelerin yanında Horasan'da da mezhebin itikadî ve fikhî görüşlerini yaymışlardır. Bunların yanı sıra Cebriyye-i Hâlisâ adıyla da anılan Cehmîyye'nin kurucusu Horasanlı Cehm b. Safvân bölgede ve özellikle Merv'de faaliyetlerde bulunmuş, ancak tutunamamıştır. Aynı şekilde ilk dönemlerde Kerrâmiyye'nin Hakâikiyye, Tarâikiyye ve İshâkiyye kolları ile bölgedeki bazı eski inançların bâtinî fırkalar şeklinde devamı olan Hürremiyye, Râvendîyye, Rizâmîyye, Mukannaiyye gibi genellikle tenâsüh ve hulûle inanan gruplar da ortaya çıkmış, ancak zamanla varlık ve etkilerini kaybetmişlerdir.

Horasan dinî ilimlerin tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Burada Kur'an ilimleri sahasındaki ilk faaliyetleri Merv kadılığı yapan tâbiünden Yahyâ b. Ya'mer el-Advânî başlatmış olmalıdır. Arap dilinin yanı sıra dinî ilimlerde, özellikle kıraatte dikkat çeken İbn Ya'mer, mushafa ilk noktalama işaretlerini koyanlar arasında da anılır. Nâfi', Ebû Amr, Hamza gibi otoritelerden ders alan Hârice b. Mus'ab ed-Dubaî es-Serahsî de kıraat ilminde temayüz etmiş Horasanlı âlimlerdendir. Horasan'da kıraat ve tefsir faaliyetlerinin gelişip yaygınlaşmasına Dahhâk b. Müzâhim'in önemli katkısı olmuştur. Önceleri Kûfe'de Kur'an öğretimiyle ilgilenen Dahhâk, daha sonra Merv ve Belh gibi Horasan'ın önemli merkezlerinde ve Semerkant'ta bulunmuştu. Dahhâk'ın Horasanlı öğrencileri arasında Cüveybir b. Saîd el-Ezdi el-Kûfî el-Belhî, Ubeyd b. Süleyman el-Bâhilî el-Mervezî, Nehşel b. Saîd b. Verdân el-Basrî en-Nisâbüri, Hasan b. Yahyâ el-Basrî el-Mervezî gibi isimler sayılabilir. Bir tefsirinin olduğu bildirilen Mukâtil b. Hayyân ile tefsir tarihinde Kur'an'ın tamamını baştan sona açıklayan ve eseri günümüze gelen ilk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman da Horasan'ın erken dönem tefsir âlimlerindendir. Bunların yanı sıra Atâ b. Ebû Müslim el-Horasânî ile tefsire dair bilgileri daha çok Ebû'l-Âliye'den rivayet eden ve önceleri Basra'da otururken Haccâc'dan kaçıp Merv'e yerleşen Rebî' b. Enes el-Bekrî'nin de adları geçer. Bu âlimler tarafından başlatılan Horasan'daki Kur'an ilimleri ve tefsir sahasındaki faaliyetler sonraki dönemlerde daha da gelişmiş ve bu bölgeden birçok

kıraat ve tefsir âlimi yetişmiştir. Bunlar arasında İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, İbn Habîb en-Nisâbü'rî, Sa'lebî, Hîrî, mutasavvıf Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Vâhidî, Ferrâ el-Begavî ve Nizâmeddin en-Nisâbü'rî gibi isimler sayılabilir.

Horasan bölgesi hadis ilmi açısından çok önemli merkezlere sahiptir. Buradaki ilk faaliyetler Büreyde b. Husayb, Ebû Berze el-Eslemî, Hakem b. Amr el-Gıfârî, Abdurrahman b. Semüre el-Abşemî, Kusem b. Abbas el-Hâşimî, Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî gibi fetihler sırasında bölgeye gelen veya daha sonra oraya yerleşen sahâbîler tarafından başlatılmıştır. Ancak fetihler dönemi olan ilk hicrî asırda hadis açısından ilmî bir faaliyet söz konusu değildir. Bazı müslümanların Irak ve Hicaz'a yaptıkları ilim yolculukları sayesinde ortaya çıkan bu tür faaliyetler II. (VIII.) yüzyılın ortalarına doğru artmış ve büyük muhaddislerin yetiştiği Horasan bölgesi bu özelliğini uzun süre devam ettirmiştir. Nîşâbur'da İbrâhim b. Tahmân, İshak b. Râhûye, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühfî, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Hâkim el-Kebîr ve öğrencisi *el-Müstedrek* sahibi Hâkim en-Nisâbü'rî; İsfereyîn'de Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhîh*'ine bir müstahrec yazan ve İbnü's-Sindî diye de bilinen Muhammed b. Muhammed es-Sindî, Ebû Avâne el-İsfereyînî; Tûs'ta Muhammed b. Eslem, Anberî; Merv'de Abdullah b. Büreyde, Süleyman b. Büreyde, hadisleri ilk defa kitap halinde bir araya getiren ve özellikle fıkhu'l-hadis alanında derinleşen Abdullah b. Mübârek, Ali b. Hucr, Ahmed b. Ali el-Mervezî, Abdân el-Mervezî, Ebû İshak el-Mervezî, Ebû Hâmid el-Mervezî; Herat'ta İbrâhim b. Tahmân, Osman b. Saîd ed-Dârimî, İbn Hürrem el-Herevî, Muhammed b. Münzir el-Herevî; Belh'te Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî, Saîd b. Mansûr, Kuteybe b. Saîd, Ebû Ali el-Belhî; Tirmizî'de Muhammed b. İshâ et-Tirmizî gibi muhaddisler yetişmiş ve hadis ilmine büyük katkı sağlamışlardır. Mâverâünnehir'deki Buhara ve Nesâ'da yetişen Buhârî ile Nesâî de dikkate alınırsa *Kütüb-i Sitt*e'nin dördü Horasan bölgesinde yazılmıştır ve hatta bu bağlamda hadis ilminde bir Horasan ekolünden söz etmek dahi mümkündür. Ayrıca Horasanlı muhaddis ve fakihlerin hadis ilmine dair bazı kavramları yaygın şekilden farklı kullandıkları da bilinmektedir; meselâ merfû hadis karşılığında haber, mevkuf hadis karşılığında da eser terimini tercih etmişlerdir.

Hiz. Peygamber'den Horasan bölgesi ve burada yer alan şehirlerle ilgili bazı rivayetler vârit olmuştur. Bu hadislerde Horasan adının yanı sıra "şark" veya "meşrik" şeklinde de ifade edilen bölge, o dönemde henüz ele geçirilmediğinden umumiyetle küfür ve katı kalplilik diyarı, deccâlin çıkacağı yer gibi şekillerde tanımlanmış ve bölgeye yapılacak seferlere katılma özendirilmiştir. Câbir b. Abdullah'tan gelen bir hadiste, Resûl-i Ekrem'in katı kalplilik ve cefanın şarkta, imanın ise Hicaz'da olduğunu (Müslim, "İmân", 92), Hiz. Ebû Bekîr'den nakledilen bir hadiste ise deccâlin şarkta Horasan denilen yerde çıkacağını (Tirmizî, "Fiten", 57) söylediği belirtilir. Merv'le ilgili olarak da oraya yerleşen Büreyde'den naklen, Allah resulünün Horasan'a giden ordulara katılmayı, özellikle Merv şehrine yerleşmeyi tavsiye ettiği, çünkü orayı Zülkarneyn'in kurduğunu, bereketli olması ve ehline zarar gelmemesi için niyazda bulunduğunu bildirdiği rivayet edilir (*Müsned*, V, 357). Bunlardan başka özellikle fetihlerin gerçekleşmesinin ardından tabakat ve tarih kitaplarında Merv, Buhara, Semerkant şehirleriyle Hint ve Mâverâünnehir bölgelerine ve insanlarına dair övücü rivayetler yer almaktaysa da bunların çoğu uydurmadır.

Horasan Hanefî mezhebinin yayıldığı, görüşlerinin öğretildiği ve hükümlerinin uygulandığı ilk bölgelerin başında gelir. Mezhebin eğitim, iftâ ve kazâ faaliyetlerinin sıkı biçimde yürütüldüğü, Hanefî fakihlerinin en yoğun bulunduğu şehir özellikle bu mezhebin yayılma dönemi boyunca Belh olmuş ve bu sebeple Horasan bölgesinde yaşayan Hanefî fakihlerine genellikle Belh meşâyihî adı verilmiştir. Belh meşâyihinin çalışmaları bir dönem Horasan'ındaki fikhî faaliyetleri temsil eder (fıkıh eserlerinde yer yer "Horasan meşâyihî" tabiri de geçmekte, ancak bu ifadenin literatürde yaygınlaşmadığı görülmektedir). Bu ad altında toplanan fakihler, mezheplerinin ilk neslinden gelen fikhî mâlumatı değerlendirmelerinden, ictihad ve tahrîc anlayışlarından ve yaşadıkları coğrafyanın mezheplerinin ortaya çıktığı Irak'tan daha değişik sosyal şartlara ve örfe sahip bulunması sebebiyle iftâ ve kazâda bazı farklı hükümler tatbik etmelerinden dolayı Irak ve Mâverâünnehir meşâyihinden ayrılmaktadırlar. Belh meşâyihinin görüşleri, IV. (X.) yüzyıldan sonra kaleme alınan hemen her Hanefî fıkıh eserinde bulunmakla birlikte söz konusu fikhî biri-

kim ilk defa Ebû'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) tarafından *Kitâbü'n-Nevâzil* adlı eserde bir araya getirilmiştir. Belh meşâyihinin faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem, Hanefîliğin Horasan'da yayılmaya başladığı tarihten itibaren V. (XI.) yüzyılın başına kadar süren bir zaman dilimini kapsamaktadır. Söz konusu dönemden sonra da Belh ve Horasan'ın diğer önemli şehirlerindeki fikhî faaliyetler Hanefî mezhebi içerisinde kendine has bir bütünlük oluşturmaya devam etmiş, ancak Mâverâünnehir'deki ilim merkezlerinin büyük bir gelişme göstermesi karşısında gittikçe azalarak muhtemelen Moğol istilâsı ile sona ermiştir. Horasan fakihlerinin başta gelen simaları arasında Ebû Mutî' el-Belhî, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Nusayr b. Yahyâ, Ebû Ca'fer el-Hinduvânî, Ebû'l-Leys es-Semerkindî ve Rükneddin el-Kirmânî sayılabilir.

Horasan tasavvuf tarihi açısından da önemli bir konuma sahiptir. Fetihlerden kısa bir süre sonra Belh, Nîşâbur ve Merv şehirlerinde ortaya çıkan ilk tasavvufî hareket yaygınlık kazanmıştır. O dönemde, I. (VII.) yüzyıldan itibaren "zühâd" adı verilen ve dikkat çekenleri Fudayl b. İyâz, İbrâhim b. Edhem, Bişr el-Hâfî, Şakîk-i Belhî, Hâtîm el-Esam, Ahmed b. Harb, Muhammed b. Eslem et-Tûsî olan sûfîlerin yoğun faaliyetlerine rastlanmaktadır.

III. (IX.) yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında ortaya çıkan tasavvufî akımların en önemlileri Hâris el-Muhâsibî'nin temsil ettiği Bağdat ekolü ile Hamdûn el-Kassâr'ın temsil ettiği Nîşâbur (Horasan) ekolü idi. Bunlardan birincisinde daha ziyade tevhid ve mârifet, ikincisinde melâmet ve fütüvvet konuları üzerinde durulduğu görülür. Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, öğrencisi Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî ve onun öğrencisi Abdülkerîm el-Kuşeyrî Nîşâbur ekolünün en önde gelenleridir. Sülemî ile Kuşeyrî'nin bu ekolün tasavvuf anlayışını eserlerinde kaydetmeleri fikirlerine önemli ölçüde geçerlilik kazandırmıştır. Horasan Melâmîleri'nin görüşlerini içeren Sülemî'nin *Haqâ'ıku't-tefsir*'i daha sonraki işârî tefsirlere kaynaklık etmiştir; nitekim Kuşeyrî'nin *Leâ'ifü'l-işârât*'ı, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâ'isü'l-be-yân*'ı, Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-hakâ'ik ve'l-me'ânî'si (et-Te'vilât)*, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ı büyük ölçüde bu tefsirin izlerini taşımaktadır.

Bunların dışında Horasan'da yetişen ilk sûfiler şunlardır: Ahmed b. Hadra-veyh el-Belhî, Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Ebû Abdullah es-Siczî, Muhammed b. Fazl el-Belhî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Mîmşâd ed-Dîneverî, Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî, Ebû Bekir b. Tâhir el-Ebherî, Ali b. Sehl el-İsfahânî, Ali b. Muhammed er-Râzî, Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed Ruhânî, Abbas b. Fazl ed-Dîneverî, İbn Yezdânîyâr.

Hamdûn el-Kassâr, Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr gibi büyük sûfiler tarafından temsil edilen Horasan Melâmetiyyesi'nin tasavvuf anlayışı daha sonra pek çok sûfî tarafından benimsenerek devam ettirilmiştir. Bunlar arasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Evhadüddîn-i Kirmânî, Fahred-dîn-i Irâkî, Necmeddîn-i Dâye, Sadreddin Konevî, Müeyyidüddin Cendî, Saîdüddin el-Fergânî, Afîfüddin et-Tilimsânî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi isimler bulunmaktadır. Kaynaklarda sık sık geçen "Horasan erenleri" tabiri melâmet anlayışını benimseyen sûfiler için kullanılmıştır. Âşıkpaşazâde'nin *Târih*'inde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında faaliyet gösterdiği belirtilen dört zümreden abdâlân-ı Rûm'u, M. Fuad Köprülü'nün tesbitlerine göre Horasan erenleri oluşturmuştur. XIV. yüzyıl kaynaklarında "abdâl" veya "baba" lakablarıyla anılan bu dervişler topluluğu ilk fetihlere iştirak ederek büyük yararlıklar göstermişlerdir. Bunlar arasında Abdal Mûsâ, Abdal Murad, Kumral Abdal, Geyikli Baba gibi Türkmen babaları bulunmaktadır. Horasan bölgesinde yaygın tarikatlar arasında Yeseviyye'nin de ayrı bir önemi vardır.

İran tarihinde önemli bir yeri olan Horasan, sadece ilk bağımsız İran devletlerinin kurulduğu bölge değil aynı zamanda İran edebiyatının da en parlak döneminin yaşandığı yerdir ve yüzyıllar boyunca önemini kaybetmeyen şaheserlerin sahibi büyük şairleri yetiştirmiştir. Bunlar arasında ilk büyük İran şairi Rûdekî (ö. 329/940-41), dünyada destan türünün en ünlü üstadı diye bilinen ve yazdığı *Şâhnâme* ile İran'da o yıllarda unutulmuş olan millî duyguları diriltten Firdevsî, Gazneli Sultan Mahmud hakkındaki mersiyesi ve onun fetihleri üzerine kaleme aldığı kasidelerle tanınan Feruhî-i Sîstânî, yine bu dönemin en başta gelen şairlerinden Unsûrî ve nihilist düşüncelerini dile getirdiği rubâîleriyle büyük bir ün yapan Ömer Hayyâm'ı saymak gerekir.

Horasan Arap dili ve edebiyatı açısından da önem taşır; burada çok sayıda edip ve şair yetişmiştir. Bölgeye fethedilmesinden sonra Basra'dan Ezd, Bekir b. Vâil, Temîm, Kays Aylân ve Abdülkays başta olmak üzere çeşitli kabilelere mensup askerler yerleşti. Bunların arasında bulunan şairler şiirleriyle Câhiliyye devrinden beri süregelen kabile taassubunu orada da yaşattılar. Gerek kabileler arası çatışmalar gerekse yerli halkla yapılan savaşlar ve siyasî hizipleşmeler şiirlere yansdı. Özellikle Ezd, Bekir b. Vâil ve Abdülkays'a mensup şairler Yemen kökenli valilerin yaptıkları işleri ve fetihlerini göklere çıkarırken Kays kökenli valileri hicvettiler. Bu övgülerden en çok nasip almış olan Horasan valileri Mühelleb b. Ebû Sufre el-Ezdi ile yerine geçen oğlu Yezîd'dir. Şairler arasında ise Ezd'den Sâbit Kutne el-Atekî ile Kâ'b b. Ma'dân el-Eşkârî, Bekir b. Vâil'den Nehâr b. Tevsia, Temîm'den Mugire b. Habnâ ile Hâcib b. Zübân ve Abdülkays'ın mevlâsı Ziyâd el-A'cem en önemlileridir.

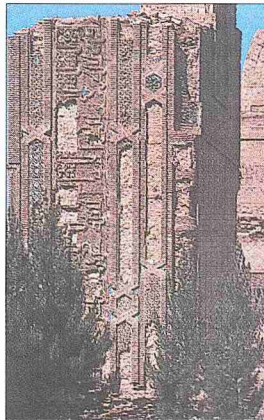
Horasan bölgesinde şairlerden başka Arap dili ve edebiyatı alanında değerli eserler vermiş birçok âlim ve edip yetişmiştir; bunların başlıcaları kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: Arap dili, Kur'an ve hadislerdeki garîb ve nâdir kelimelere dair telif ettiği *el-Garîbû'l-muşannef*, *Garîbû'l-Kur'an* ve *Garîbû'l-hadîs* adlı eserleriyle tanınan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/838); *Tehzîbü'l-luğa* adlı hacimli sözlüğün sahibi Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî; *el-Muhtâ* adlı sözlüğü yazan lugat âlimi, edip, şair ve Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd et-Tâlekânî; *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî* ve *huşûmih* adlı edebî eleştirinin müellifi edip ve şair, Cürcân Kadısı Ebû'l-Hasan el-Cürcânî; Kur'an ve hadislerdeki garîb kelimelere

dair *el-Garîbeyn*'i yazan Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî; *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, *Şerhu Divânî'l-Mütenebbî*, *Şerhu İşlâhî'l-manîk* ve *Şerhu Emsâli Ebî 'Ubeyd*'in müellifi edip Ebû'l-Muzaffer Muhammed el-Herevî; Ezherî'nin öğrencisi, *el-Üzhiyye fi 'ilmi'l-hurûf* ile diğer bazı nahiv eserlerinin yazarı Ebû'l-Hasan Ali el-Herevî; Sa'leb'in *el-Faşîh*'ini şerh ve ihtisar eden lugat âlimi Ebû Sehl Muhammed el-Herevî; Arap belâgatının metodolojisini ortaya koyan *Esrârû'l-belâga*, *Delâ'ilü'l-i'câz*, *Kitâbü'l-Cümel* ve *el-'Avâmîlû'l-mî'e* müellifi Abdülkâhir el-Cürcânî; Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan gelen lugat, hadis ve tarih âlimi Hâce Abdullah-ı Herevî; Arap dili ve edebiyatı ile tarihe dair eserler vermiş şair Ebû'l-Muzaffer el-Ebîverdi ve *Da'vü'l-mişbâh* (ilîl-Muhtarizî), *Lübbü'l-i'râb*, *Lübbü'l-lübâb* gibi nahve dair eserlerin yazarı Tâceddin Muhammed el-İsferâyînî (ö. 682/1283).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsne'd, V, 357; Müslim, "İmân", 92; Tirmizî, "Fiten", 57; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 365-379; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 575-576, 585-629; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 176, ayrıca bk. İndeks; II, 302, 319 vd., 333; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 64, 170, 172, 285-286; VI, 320-355, 454 vd.; VII, 353 vd.; 377-379, 559; X, bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), I, 102; III, 346-358; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 59-61, 125-126, 194-199; İbn Havkal, *Şaretü'l-arz*, s. 426-458; *Hudûdü'l-'âlem* (Minorsky), s. 324-350; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Kitâbü'n-Nevâzil*, IÜ Ktp., nr. A-3459; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 293-352; Sülemî, *Tabakât*, tür.yer.; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 53-54, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs* (nşr. M.Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad 1409/1989, I, 272; III, 904-905; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 350-354; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 390-393, ayrıca bk. İndeks; Atâ Melik Cüveynî, *The History of the World-Conqueror* (trc. A. J. Boyle), Manchester 1958, I, 163-164; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 361-362; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* (nşr. M.Reinoud - de Slane), Paris 1840 → (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, s. 441-447; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIX, 271-275; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muhtâyye*, tür.yer.; İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 306-308; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), IV, 388-395; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 6; Mahmûd Kefevî, *Ketâ'ibü'l-â'lâmî'l-ahyâr*, Süleymaniye Ktp., Hallet Efendi, nr. 630; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 27; E. Diez, *Churāsānische Baudenkmäler*, Berlin 1918; a.mlf., *Persien*, Gotha 1923; R. Furon, *La Perse*, Paris 1938, s. 38-40; M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark IV: Perslerden Romalılara Kadar*, Ankara 1951, s. 33-35; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953, s. 186; Mirza Abdurrahman, *Târîh-i 'Ulemâ-i Horāsân*, Meşhed 1341 hş.; F. Meier, *Hurāsān und das Ende der klas-*

Güney
Horasan'da
Hargird
yakınında
bulunan
Zevzen
Camii'nin
ana eyvanındaki
taş süslemeden
bir detay

sischen Şufik, Roma 1971, s. 131-156; Hüseyin Atvân, *eş-Şîrû'l-ʿArabî bi-Horâsân*, Beyrut 1974, s. 15-16, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *ed-Dirâsâtü'd-diniyye bi-Horâsân fi'l-ʿaşri'l-Emevî*, Beyrut 1413/1993; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, II, 161-165; C. Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (trc. Mümin Çevik), İstanbul 1976, II, 79-80, 127; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neşʿetü'l-fikri'l-fel-sefi fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, 379-386; E. L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule*, Chicago 1979; M. Mahrûs Abdüllatîf el-Müderriş, *Meşâ-yihü Belh mine'l-Hanefiyye*, Bağdad 1979; A. Yaşar Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babâ-iler İsyanı*, İstanbul 1980, s. 41-42; Necdet Hammâş, *el-İdâre fi'l-ʿaşri'l-Emevî*, Dimaşk 1980, s. 68-71; M. Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Dimaşk 1401/1981, s. 173-175, 337; S. M. Stern, *Studies in Early İsmâʿîlism*, Leiden 1983, s. 216-233; M. Fuad Köp-rülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1984, s. 94, 101; a.mlf., *Anadolu'da İslâmi-yet*, İstanbul 1996, s. 48, 49, 63; G. Le Strange, *Büldânü'l-hilâfeti's-sarkıyye* (trc. B. Fransis – G. Avvâd), Beyrut 1985, s. 423-475; İbrâhim el-Müsevî ez-Zencânî, *Ceule fi'l-emâkini'l-mu-kaddese*, Beyrut 1405/1985, s. 134-152; M. Takî Han Hekîm, *Genc-i Dâniş*, Tahran 1366 hş., s. 547-605; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 176, 179; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1990, s. 376; Kemal Sandıkcı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasın-da Hadis*, Ankara 1991, s. 383-444, 462; Süley-man Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İs-tanbul 1991, s. 183, 324-325.; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1992, s. 91-93; Sön-mez Kutlu, *Mürchie ve Horasan-Mâverâünne-hir'de Yayılışı* (doktora tezi, 1994, AÜ İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 159-200; Ebû'l-Alâ el-Affî, *Tasavvuf: İslâm'da Mâ-nevî Devrim* (trc. H. İbrahim Kaçar – Murat Sül-lün), İstanbul 1996, s. 106-110; Ünver Günay – Harun Güngör, *Türklerin Dinî Tarihi: Başlan-gıçtan Günümüze*, Ankara 1997, tür.yer.; Re-cep Uslu, *Horasan Tarihi: Hicri I-II. Yüzyıllarda* (doktora tezi, 1997, Üİ Sosyal Bilimler Enstitü-sü); Yaşar Kandemir, *Mevzûlâ Hadisler*, İstanbul 1997, s. 37, 38, 43, 46, 47, 174; *Salnâme-i Âmârî-yi Kişver* (1375), Tahran 1376 hş./1998, s. 41; C. E. Bosworth, "The Rise of Kerramiy-yah in Khurasan", *MW*, L (1960), s. 5-14; W. Madelung, "The Early Murji'pa in Khurasân and Transoxania and the Spread of Hanafism", *Isl.*, LIX/1 (1982), s. 32-39; W. Barthold, "Horasan" (trc. İsmail Aka), *EFAD*, VIII (1978), s. 53-73; Mahmûd Şit Hattâb, "el-Mufađđal b. Mühelleb b. Ebî Süfrah el-Ezdi", *el-Mevrid*, XII/4, Bağdad 1983, s. 44-58; Khalil 'Athamina, "Arab Settle-ment During the Umayyad Caliphate", *Jerusa-lem Studies in Arab and Islam*, VIII, Jerusalem 1986, s. 185-189; a.mlf., "Taxation Reforms in Early Islamic Khurasan: A Reassessment", *Isl.*, LXV/2 (1988), s. 272-281; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 2029-2031; G. Yves, "Horasan", *İA*, V/1, s. 560-562; J. H. Kramers, "İran", *a.e.*, V/2, s. 1013-1029; a.mlf., "Khurâsân", *El²* (İng.), V, 55-59; a.mlf., "Khurâsân", *EBr*, XIII, 336; W. J. Fischel, "Khurâsân", *Ejd.*, X, 958.

OSMAN ÇETİN

HORASÂNÎ, Muhammed Kâzım

(bk. AHUND MOLLA).

HORASÂNİLER

(بنو خراسان)

1062-1128

ve 1148-1159 yılları arasında
Tunus'ta hüküm süren
Berberî hânedanı.

Adını kurucusu Abdülhak b. Abdüla-zîz'in dedesi Horasan'dan alır. Abdülhak Berberî Sanhâce kabilesine mensuptu ve Hammâdî Emîri Nâsır b. Alennâs'ın hiz-metinde bulunuyordu. Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh idare merkezini İfrîkiye'den Mısır'a nakledince bölgeyi Zîrîler'in yönetimine bıraktı (362/973); ancak Zîrî-ler göçebe Arap kabilelerinin akınları kar-şısında tutunamadıkları için Tunus şehri Benî Hilâl'in Riyâh kolundan Abîd b. Ebû'l-Gays'ın eline geçti.

Sefâkus (Sfax), Sûse ve Kâbis gibi şe-hirler Zîrîler'in hâkimiyetine karşı çıkar-ken İfrîkiye'deki Berberî halk da onları bırakıp Mağrib-i Evsat'taki Hammâdî-ler'e bağlandı ve bu devlet kısa zamanda güçlenerek İfrîkiye'nin genişçe bir kısmı-nı idaresi altına aldı. Benî Hilâl akınların-dan bunalan mahallî idareciler haraç öde-yip Hammâdîler'e sığınmak suretiyle be-devî yağmalarından korundular. 450 (1058) yılında Tunus şehri halkı da önde gelen şeyhlerini Hammâdî Emîri Nâsır b. Alennâs'a gönderdi. Nâsır şeyhlerden iç-lerinden birini Tunus valisi olarak seçme-lerini istedi, ancak seçilen kimse bu yü-kümlülüğü almaya yanaşmadı. Bunun üzerine Nâsır b. Alennâs Abdülhak b. Abdülazîz'i vali olarak buraya gönderdi. Abdülhak valiliğe başlayınca şeyhlerden bir âyan meclisi kurdu. Kısa zamanda iyi bir idareci olarak kendini kabul ettirip şehir halkının sevgisini kazandı. Daha önce ülkeyi ellerinde bulunduran bedevî Arap yağmacılarından da haraç vermek suretiyle kurtuldu. Böylece şehir halkının desteğini alıp çevredeki bedevîlerin sal-dırılarını bertaraf edince Hammâdîler'e karşı bağımsızlığını ilân etti ve Benî Ho-rasan adıyla tanınan bir hânedan kurdu (454/1062).

Zîrîler'den Temîm b. Muiz, 458'de (1066) Benî Hilâl kabilesinin Zuğbe kolu emîri Yabkî b. Ali'yi yanına alarak Tu-nus'a saldırdı ve dört ay süren kuşatma sonunda çok az bir süre için hâkimiyetini

kabul ettirdi. Abdülhak b. Abdülazîz'in 488'de (1095) vefatı üzerine yerine oğlu Abdülazîz geçti. 491'de (1098) Tunus'a tekrar saldıran Temîm b. Muiz burayı yi-ne kısa bir süre için ele geçirdi. Abdüla-zîz'in 5 Muharrem 499'da (17 Eylül 1105) ölümünün arkasından kardeşi İsmâil emîr unvanıyla tahta çıktı; ancak 12 Re-ceb 500'de (9 Mart 1107) yeğeni Ahmed b. Abdülazîz tarafından öldürüldü.

Emîr Ahmed kabiliyetli bir devlet ada-mıydı. Önce devletin idaresinde söz sahi-bi olan şeyhlerin bir kısmını Mehdiye'ye sürdü; ardından âyan meclisini feshede-rek istibdata yöneldi. Yeni surlar yaptı-rarak şehri daha iyi tahkim ettirdiği gibi çevrede güvenliği sağladı; Araplar bun-dan böyle önceden soydukları yolcuların yol güvenliğine yardımcı oldular ve Tu-nus pazarlarının en düzenli müşterileri haline geldiler. Emîr Ahmed çevresinde-ki fikhîhçılarla iyi geçindi ve Zeytûne Medresesi âlimlerini himaye etti. Ailenin adını taşıyan bir saray ve cami yaptırdı. Sicilyalı şair İbn Hamdîs Emîr Ahmed'i Horasânî hânedanının en önemli şahsi-yeti kabul eder ve şiirlerinde onun cömertliğini ve siyasetteki üstünlüğünü anlatır. Emîr Ahmed, 510'da (1116) Tu-nus'u kuşatmak amacıyla büyük bir ordu gönderen Zîrî Emîri Ali b. Yahyâ b. Te-mîm karşısında fazla direnemeyeceğini anlayarak Zîrî hâkimiyetini, dört yıl son-ra da Hammâdî Emîri Aziz b. Mansûr'un şehri kuşatması üzerine Hammâdî hâki-miyetini tanımak zorunda kaldı. 522'de (1128) Hammâdî Emîri Yahyâ'nın ku-mandanı Mutarraf b. Ali İfrîkiye'nin di-ğer şehirleri gibi Tunus'u da ele geçire-rek Horasânî hânedanının bu ilk dönemi-ne son verdi; Emîr Ahmed'i bütün aile-siyle birlikte Bicâye'ye götürdü ve emîr orada öldü.

Tunus 543 (1148) yılına kadar Ham-mâdî valileri tarafından yönetildi. Bu ka-rışık süre içerisinde Mehdiye, Trablus-garp, Sefâkus ve Sûse'yi işgal eden Nor-manlar'ın tehdidine mâruz kalındı. So-nuçta ayaklanan halk son Hammâdî vali-sini şehirden uzaklaştırdı ve Emîr Ah-med'in tahtı ele geçirdiği günlerde Ben-zert'e kaçan Emîr İsmâil'in oğlu Ebû Be-ki'r'i hükümdar ilân etti. Böylece Horasâ-nî hânedanının ikinci dönemi başlamış oldu.

Ebû Bekir b. İsmâil tahta çıktıktan yedi ay sonra kuzeni Abdullah b. Abdüla-zîz tarafından öldürüldü. Bu şekilde ikti-dara sahip olan Abdullah on iki yıl hüküm